Citind pe Gala Galaction... în vacanţă

de PANAIT ISTRATI

Când i-am revăzut chipul în cele două portrete din *Dimineaţa*, am sărit ca ars cu fierul roşu, de s'au speriat cei din jurul meu :

— Cum? Moşneagu' ăsta, Galaction ? Dar eu, atunci, ce trebue să fiu ?

Şi repede m'am dus la oglindă, pe care de altfel o văd în fiecare dimineaţă când mă raz. De astădată, însă, sub răscolirea trecutului, m'am văzut cu ochii de pe vremuri ; şi ce-am văzut ? O babă ! O babă sbârcită şi uscată !

Sărmane zile... Sărmană viaţă...

L'am cunoscut pe Galaction în primele zile ale fondărei revistei *Viaţa Socială*, de către Cocea. Şi să iasă din întuneric, şi să îndrăsnească să-mi ţie piept, cititorul care a gustat mai mult de cât mine nuvela : *De la noi, la Cladova !* Să îndrăsnească ! Şi de-odată am să-i spui că, dacă el o mai ştie, încă, pe de rost, toată, de la întâia până la cea din urmă literă, eu... eu... Ei bine, eu am uitat'o toată, aşa cum am uitat tot ce-am citit în zilele mele. Mi-aduc aminte că era vorba de-un popă „slab de fire", de-un mic voiaj şi... de-un mare „păcat"! Şi-atât!

Atât! Vai de mine! Dar m'aş arunca numai de cât în această teribilă Dollère care curge colea... (şi e adâncă până la glesne!)

De la noi, la Cladova, e una dintre acele nuvele pe care, — într'o altă societate de cât cea de azi, — autorul ar trebui *s'o adapteze el însuşi* în cele mai răspândite limbi ale pământului, aşa cum ar merita câte o jumătate din operile lui Eminescu, Caragiale şi Coşbuc. Nu traducere! Nu există traducere *bună*. Există: *creare* şi *recreare*.

Citesc cărţi bune de la etatea de zece ani, când fugeam de la şcoală, treceam în bălţile lui... Terente, şi citeam pe Eminescu şi pe banditii noştri, în cari căutam să confrunt poveştile unchiului Anghel cu snoavele cărţilor cumpărate în coşul ovreiului din târg. Să mi-se ierte această apropiere dintre Eminescu şi Iancu Jianu, dar cer să fiu crezut că, dacă aş avea un copil, l'aş lăsa să citească pe haiducii noştri ; i-aş smulge, însă, din mână nouă zecimi din ce apare azi în vitrina librăriei franceze.

Galaction

Iar când, mai târziu, flăcăiaş cu pufuleţ, fugeam de la stăpân şi mă înfundam în aceleaşi bălţi, de unde ieşeam spoit de mure până la urechi, — mă întrebam, citind traducerile *Bibliotecei pentru Toţi* : „Asta e o traducere?! Aşa a scris Maupassant?! Aşa a scris Balzac?! Dar e mai curgător stilul lui Nicu Meţ".

Astăzi, după treizeci de ani de umblet neslăbit, pe unde am vrut şi pe unde nu mi-a fost vrerea ; după mai mult de un sfert de veac de credinţă neclintită în sublimul simţirei umane ; după ce am risipit cea mai scumpă comoară a omului : *sănătatea ;* şi cealaltă comoară : *iluziile,* — astăzi am şi eu, în sfârşit, „norocul" să-mi văd un vis împlinit : să privesc cu oare-care competinţă în două limbi, cel puţin, şi să-mi dau seama ce se petrece în două curţi cu gospodării şi obiceiuri deosebite.

Ei bine, nu există zece pagini de autor *cu temperament,* nici în franţuzeşte, nici în româneşte, cari să poată schimba de grai în mod reciproc fără ştirbire, ba chiar suprimare, *a temperamentului. De la noi, la Cladova, singura nuvelă de temperament* pe care o pot opune *Făcliei de Paşti,* nu poate fi tradusă, căci nu e vorba să arăt *ce-a trăsnit* în creerul unui om de peste graniţă, ci să faci pe cititorul de elită să simţă *cum a suspinat* creatorul.

In aceste două perle ale literaturei româneşti,— două odrasle, două murmure de mamă-bărbat, — aproape fiecare cuvânt e un suspin al sufletului. Pentru ca ele să-şi strămute vibrarea, fiorul, într'o altă limbă, ar fi trebuit ca autorii însăşi s'o fi făcut, prăbuşind întregul edificiu şi recreând, — cu unealta geniului, *inspiraţia,* — un alt palat, de alt stil, de altă alură, dar purtând farmecul şi pecetia aceluiaş arhitect.

Şi de ce n'ar fi cu putinţă ? De ce, aşa ceva, i-ar fi fost îngăduit numai boerului — artist Turghenief ? Nu-i este ruşine obrazului lumii de azi să lase în lâncezeală atâtea minţi şi inimi bogate ce gem în mizeria bordeelor, când cu o singură lovitură de pumn, un Carpantier şi un Damsey câştigă trei milioane de fr. în şaptesprezece secunde? Şi nu-i e ruşine obrazului României Tâfnoase de azi să audă pe un Gala Galaction spunând că *„nu-i de nasul lui"* să-şi plătească „zece băi" la Tekir-Ghiol ? Iar d-tale, frate Galactioane, — care eşti Român, îţi iubeşti ţara şi crezi în biserică, — nu ţi-a venit, acolo la Tekir-Ghiol, să ceri Rusiei vre-o doui tunuri şi, imitând pe Ispăşoi, să tragi vre-o sută de obuze în şandramalele aurite cari au pus stăpânire pe pământul lui Dumnezeu ?

Cât m'a durut inima când am auzit că iubitul meu Galaction, „popă nepieptănat" şi autor cu drept la renume universal, n'a putut să cheltuiască... *„o mie două sute de lei",* sumă ce echivalează cu bacşişul ce se dă *de zece mii de ori pe noapte* chelnerilor din *boîtele* din Montmartre !...

Ptiu !... Ruşine naţională !.

Am cunoscut pe Galaction la *Viaţa Socială.* Eram şi eu, la revista lui! Nicu Cocea, un fel de-a cincea roată la căruţă, dar directorul ei îmi tolera tot, ştiind că n'am să fac purici mulţi.

Nuvela „părintelui" apăru, îmi pare, în fruntea primului număr. Când ieşiră corecturile, la tipografia „Poporul", — (care numai *poporului* nu [illegible] profitat !) [illegible] eu trebuia să urmăresc cu ochii manu[illegible]ul, iar cine-va, (nu mai ştiu cine), citea cu glas tare şi corija.

De la 'nceput, mă isbi în piept titlul : *De la noi, la Cladova.* Frumos. — Sub glasul sonor, al lui Cocea, cred, începu să-mi alunece privirea pe manuscris, şi citeşte băete, şi alunecă mai repede, şi fugi, şi ia-o la goană cu ardeiul unde nu-i de suferit, până când mă pomenesc că bietul corector îmi strigă :

— Mă !... Tu mă urmăreşti unde citesc eu, ori te-ai dus la dracu ?

— M'am dus, frate, la dracu.

Şi mă trezii buimăcit, aşa cum trebue să se simtă femeia focoasă sub strânsoarea omului dorit. După corectură, ia nuvela la rost şi trage-i o nouă lectură, pe 'ndelete, înghiţind apa din gură, desmierdând fraza cizelată, ascultându-i armonia. Şi iaca şi autorul ! Dă mâna lui Cocea, ori lui Arghezi, controlează corectura şi apoi conversează.

Mă uit la el fără să-i spun un cuvânt, fără să-i mărturisesc că mă lăsase 'nsărcinat, divina sarcină, al cărei plod, nu ori-ce sgârie-hârtie îl are în traistă. Mă uit la omul care a scris nuvela: e plăcut.

Tivil, haine închise, înalt, dar mai ales mă farmecă frumoasa sa barbă bătută de brumă pe de lături. (Cred că dacă aş fi fost femee, m'aş fi târât numai după omul cu barbă frumoasă!) El mă priveşte vag. Şi deodată îmi spune :

— Tu ai fost în Siria ?

— Da.

— Pe unde ?

— Beirut, Malmetain, Ghazir, Dlepta, Haramonul...

— „Haramonul" ?! *Aramonul,* vrei să zici. Pe-acolo a umblat şi Cristos.

El vorbea cu mine, dar era absent

Şi acum, iată-l că-mi apare sub înfăţişare de moşneag, însă şi eu sunt babă. El şi-a urmat drumul lui, iar eu pe al meu. Ce-ar fi fost. Dar dacă un Galaction, om cu vastă cultură şi sfântă simţire, — nu un îndrugă-verzi şi uscate ca mine, — s'ar fi înhăitat cu haimanaua de pe-atunci şi am fi colindat lumea împreună ? Grea ne-ar fi fost viaţa, dar ce strălucită răsplata ! Şi ce opere mărete n'ar fi ieşit dintr'un astfel de suflet, după ce ar fi fost strivit de mii de nevoi, ofensat de grosolane ignominii, înăbuşit de neostoiate revolte, dar altoit cu virusul durerilor universale şi înflăcărat de nestinsa patimă a iubirei de oameni !

Căci sunt încredinţat azi că durerea, — durerea care se abate ca un ciclon fără sfârşit, — e necesară ori-cărui om dăruit din naştere. Ea e fermentul, maiaua care face să crească pâinea de mâine. Cine mă va crede când, mărturisindu-mă aci, voi spune că un glas interior mi-a şoptit *totdeauna,* în toate clipele de disperare, că ceasul meu va suna într'o zi, că va veni un om c'o mână voinică şi-mi va spune : — *„la opreşte-te nitel. Ce-i cu tine? Ce-i frământarea asta"* ? Şi fără să fi stârmocit prin redacţii, fără să fi scris în toată viaţa mea vre-o scrisoare admirativă pe la literaţi, — după două scrisori intime schimbate cu Barbusse, şi alte două publice, — am dat peste Rolland. Răcnetul operei sale m'a trăsnit dintr'odată. Nu era un scriitor, nu un literator, ci un frate mai mare pe care-l simţeam citindu-mi pe deasupra umărului, râdea, plângea, se mânia, şi'n toate îmi arăta cu degetul cum e viaţa. Atunci mi-am zis : — „Dacă la omul ăsta nu pot să intru cu fruntea sus şi pe scara cea mare, ei bine, am să mă omor, căci toate au o limită în viaţă" !

Şi, bolnav, aruncat pe brânci de măciuca morţei mamei mele, înspăimântat de singurătatea deşertului saharian ce se ridica în jurul meu, îi scriu din pat, având 40 de grade de febră, blodogoresc, într'o franţuzească de trei ani, D-zeu ştie ce, pe douăzeci de pagini enorme. Scrisoarea îmi vine înapoi cu menţiunea : „plecat fără a lăsa adresa".

Bun, îmi zic. Aci e o chestie de viaţă şi de moarte. Dacă omul care a scris *Jean Christophe* şi cele *Trei Vieţi ilustre,* a refuzat scrisoarea mea, apoi atât de groasnică e minciuna artei şi a vieţei în general, încât moartea e o binefacere. Totuşi, nu poţi tăia, aşa, un cap de om. Se poate să fi plecat, cu adevărat, (după cum şi adevărat a fost). *)

Generosul director burghez al răzvrătitei foi *La Feuille,* din Geneva, mă luă sub ocrotire, mă făcu al doilea expeditor şi mic colaborator. E vorba de Jean Debrit. Acestui om de bine, îi spusei ce omorâtoare îndoială mă roade. El citi scrisoarea, şi retrimiţându-mi-o acasă, îmi spune, pe o hârtie dactilografiată şi semnată, că „cu siguranţă Romain Rolland se va interesa, dar că scrisoarea nu-i poate parveni de cât prin amicul lui intim şi biograf P. J. Jouve, ceea-ce se poate uşor". Numai de cât am văzut în Jouve un Cerber. Mi-am închis misiva în ladă şi când Debrit m'a întrebat de hotărâre, i-am răspuns că „eu am dreptul să ajung la Rolland fără intermediari". (Nu ştiam ce inimă mare, ce suflet bun era Jouve).

Doi ani mai târziu, în 1921, scrisoarea mea şi a lui Debrit parveneau lui Rolland în condiţiunile ştiute, tot grele de sânge, pline de credinţă, mărturii ce vor servi de exemplu şi vor da curaj în luptă tuturor acelora cari scrâşnesc din dinţi în clipele astea, cari gem sub povara nedreptăţei şi pentru cari mă şi destăinuesc cu sinceritate, asigurându-i, acolo unde se află, că, învinşi sau învingători, victoria va fi la urmă tot a acelora cari *aşteaptă şi dispereazâ crezând mereu.*

Mulţi vor fi sacrificaţi molohului credinţei. Dar aşa e scris : dând pe brânci numai, omenirea va ajunge să se lepede de urgia egoismului care o împiedecă să fie dreaptă.

Să dăm, frate Galactioane, o mână de ajutor acelora cari împing pe calea dreaptă carul greoi al păcatelor strămoşeşti, s'o facem, fiecare în chipul său, dar în aceiaşi direcţie.

Iar când vom ajunge sus pe muche, vom avea şi noi parte de „zece băi" la Tekir-Ghiol, şi nu ne vor mai privi cu dispreţ cucoanele cari vorbesc azi franţuzeşte prin otobuzuri, în loc să ne sărute picioarele.

PANAIT ISTRATI

Masevaux, 13/VIII/1924.

*) Un jurnal anunţase că *„celebrul scriitor francez Romain Rolland a descins la hotel Victoria din Interlaken, pentru un lung sejur"*. Luat la rost, R. R. îmi scria, doi ani mai târziu: *„Am descins seara, la ora 6, şi am plecat a doua zi la 6 dimineata".*

Amintiri despre Avram Iancu

de CONSTANŢA HODOŞ

Eroul marei epoci de redeşteptare naţională, cel care a prins să traducă în faptă idealul proclamat pe „Câmpia Libertăţii', sufletul care a ştiut s ăse întrupeze într'un semizeu al acţiunei viteji, fără seamăn, — îşi trăia ultimii ani ai martiriului său.

Eră în anul 1869, toamna, în Septembrie. Deşi eram copil abia de 8—9 ani atunci, mi-l reamintesc ca aevea, — îl văd deschizând încet uşa casei noastre părinteşti şi intrând sfios, înfăşurat, ca de obicei, până peste bărbie în şuba lui neagră... Atunci în toamna acelui an, tatăl meu, pictor în Halmagiu, rugase pe oamenii lui din Lazuri, Albac şi cele două bidre, că unde îl vor întâlni şi cum vor putea, cu binişorul, să-l aducă pe Iancu la dânsul.

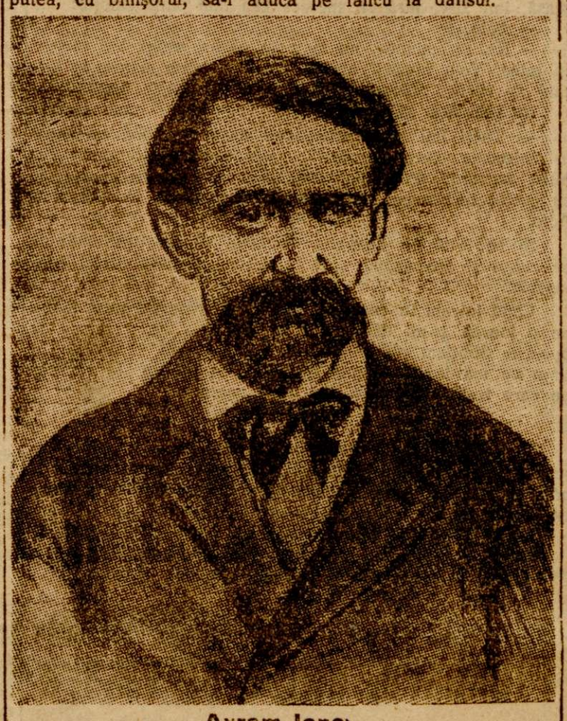

Avram Iancu

Se apropia ziua hotărîtă pentru desvelirea monumentului tribunului Buteanu la Iosăşel şi dorinţa fruntaşilor iniţiatori fusese: să fie şi Iancu pe faţă... Dar de unde să-l iei pe Iancu? Regele munţilor n'avea reşedinţă. Sinistrul demon al trădării îl mâna din loc în loc. Pecetluise minunata operă a protestării, — cu sânge viguros şi îmbelşugat, pecetluise voinţa acestui popor, — isbutise a-l arăta sus şi tare, cu arma neînfrântă în mână, cu graiul elocvent al celor din morminte şi al celor din viaţă, pe acest român, care nu vrea şi nu poate să fie rob în patria lui, — şi totuş opera nu trăia. Fusese sugrumată, ucisă, în clipa în care trebuia să i se lase viaţa... Viaţa!

Zbirii împăratului, înfruntat de regele munţilor, care n'a voit să-i primească decoraţiile, ci stăruia pentru drepturile şi libertatea poporului, căci „pentru acestea luptase", — zbirii l-au aruncat în temniţă, l-au scuipat şi l-au pălmuit, ca pe un alt Mântuitor...

Când l-au slobozit din închisoare, — acasă, ai lui, nu l-au mai recunoscut pe Iancu. Plecase un rege şi se întorcea o umbră.

O umbră! Nimic mai potrivit. Căci chiar de n'ai fi ştiut că e umbra lui Iancu, omul acela palid înfăşurat în şuba lui neagră, — dacă te-ai fi uitat bine în ochii aceia adânci şi tulburi, în faţa aceia brăzdată, tăcută, care totuşi îţi vorbea, nu se putea să nu te fi cutremurat tragica expresie a întregei lui figuri. Tragedia întregului neam românesc trăia acolo, în faţa aceea brăzdată, în ochii aceia tulburi.

Veni Iancu, şi tata îl ospătă, ca de obicei, — apoi îl luă pe departe:

— Bine că venişi, dragă Iancule; te-au căutat Frâncu şi Borlea, Hodoş cu Mircea Stănescu, dela Arad...

Dar Iancu se şi ridică dela masă, cu un pas spre uşă.

— Nu mă duc la Baia-de-Criş...

— Nu, nu... Vor veni ei aci, — apoi vom pleca cu toţii la — Buteanu.

Şi încruntă sprâncenele stufoase:

— La Buteanu? — care Buteanu?

— La Iosaş.

O tresărire ca de bucurie, îi lumină faţa, în vreme ce o licărire de memorie părea a-i reveni.

— Atunci... nu-i dar adevărat că l-au omorît Ungurii? Tata se folosi de o stratagemă.

— Nu! Să vezi: Ungurii nu l-au putut omori. El va trăi, cât va trăi naţia românească! A reînviat ca Isus Hristos. Vii cu noi să-l vezi?

— Viu, răspunse Iancu hotărît, viu!

Dar iarăş se îndreptă spre uşă.

Câteva zile l-am împresurat, toată familia, cu tot ce am putut noi născoci să nu i se urască, să nu plece.

Să-l poată duce la serbare, era dorinţa tuturor. Să-l mai vadă poporul, Crişenii lui, cari îl adorau şi-l jeleau ca şi grenadierii lui Napoleon, pe marele lor împărat.

Iancu iubea muzica şi singurătatea. De aceea tata îl lăsa singur în odaia de oaspeţi şi-i aducea câte fluere găsea pe la ciobanii din împrejurime, să-şi aleagă pe cel mai bun şi să-şi cânte cu el, doinele lui dragi.

* * *

In ziua memorabilă se adunară la noi în Halmagiu fruntaşii Zarandului. Cei din Arad aşteptau la faţa locului. Iosaşul era în comitatul Aradului. Comite suprem (prefect) în Arad era atunci vrednicul român Gheorghe Popa.

Trei trăsuri înţesate erau gata să plece din curtea noastră de dimineaţă. Unul dintre oaspeţi, observând poate cu cât dor priveam convoiul, mă ghici, îmi făcu semn să mă apropiu şi mă luă pe ghenunchii lui. Iancu şedea cu noi în trăsură; mă prinse de mână şi tot drumul m'a ţinut aşa. Cum tata îmi povestise de multe ori despre faptele lui minunate, ştiam cine era, şi tot drumul am simţit un fior de evlavie şi de mândrie că erau aşa de aproape de el şi puteam să-l ţin de mână, fără să-mi fie teamă că putea să dispară de lângă noi.

După o călătorie de patru ore sosirăm la Iosaş. O soră a mea, cu 12 ani mai mare decât mine, era măritată din primăvara aceluiaş an, cu Iosif Stănescu, notarul din sat, frate cu deputatul Mircea Stănescu. La ei au fost găzduiţi o parte dintre oaspeţi. Bucuria mea la revederea surorei iubite, care mă alinţa cu mângâeri de mamă dulce, îmi cuprinsese acuma inima mai mult decât preocuparea de solemnitatea desvelirei monumentului, pe care n'o putea cuprinde îndeajuns priceperea mea de copil. Şi totuşi, când se porni procesiunea, cu vr'o zece preoţi în frunte, o emoţie de nedescris mă cuprinse. Ca la o înmormântare... Şi doar tata îl spunea lui Iancu că va fi învierea lui Buteanu!

Coborîrăm jos în valea Crişului. Pe mal, în apropierea unei sălcii pletoase, la câţiva paşi de albia râului, pe un teren nisipos, era aşezat monumentul, învăluit în postav negru. Simeon Balint, Sever Axente, dintre marii tribuni, însoţiţi de Gheorghe Barit, Şuluţ, sosiră şi ei venind din Sibiu, în vreme ce preoţii începură slujba. Ascultam, pitică între cei mari, cu respiraţia opriţă, cuvântările pe cari le rostiră fruntaşii neamului. Doamne, ce clocot se pornise să fiarbă între sălciile pletoase, acolo jos pe nisipul acela de lângă albia Crişului! Din amintiri de lupte, de prigoniri şi înfrângeri, ţâşnea cuvântul ca din flacări fierbinţi, din focul lăuntric al unui vulcan arzător. Şi oftările înăbuşite din piepturi isbucniră, în strigăte de durere, scrâşniri de ameninţări înverşunate: Crişenii lui Iancu, cari luptaseră sub steagul lui, înţelegeau mai viu nedreptatea, gemeau sub povara ei şi cereau lumina, răsplata vitejiei lor, pentru ei, şi pentru Iancu, Regele lor. Auziseră că a venit, era aci, între ei, şi îl aclamau. Iancu trebuia să vină la tribună, să se arate mulţimii... Dar unde era Iancu?

O clipă îl văzusem, posomorît, încruntat, când se porniră cuvântările. Apoi atenţia-mi fu atrasă iar de zgomotul manifestărilor... Cu câteva clipe mai înainte fusese aci, lângă noi; tata îl păzea ca pe o comoară — dar răpit şi el de entusiasm se ridicase un moment, — şi acuma iată, Iancu nu mai era aci lângă noi... nu mai era nicăeri!

Tata alergă prin mulţime în sus şi în jos, întrebând şi căutându-l, — dar nimeni nu-l văzuse, nu-l recunoscuse.

. . . . . .

Seara la masă, cu toţii erau nemângâiaţi de dispariţia lui.

Nu s'au mai rostit cuvântări entuziaste. A fost o masă tristă şi tăcută

— Numai de nu s'ar rătăci noaptea prin pădure, — căci desigur prin pădure s'a ascuns, oftă tata.

— Aşa se ascundea el şi de demult, răspunse Corcheş din Câmpeni; nu-i plăceau manifestările, lumea solemnă şi vorba multă. Nici că-l putea stăpâni cineva — doar de o singură femeie asculta. Dacă ar fi fost ea aci între noi, Iancu nu fugea

Cât eram eu de mică am tresărit de mândrie, şi un dor viu se aprinse în sufletul meu să aflu cine a fost femeia aceia de care, singură pe lume, Iancu asculta şi la dorinţa ei rămânea lângă ea.

La întrebarea stăruitoare a comesenilor, Corcheş, prietenul intim al lui Iancu, îi rosti numele:

— Caterina Varga!

. . . . . .

Nu l-am mai văzut de atunci pe Iancu. N'a mai venit la noi, la Halmagiu.

Peste doi ani l'au găsit mort pe o bancă din faţa şcoalei reformate din Baia de Criş.

Trăiau încă mulţi dintre aceia cari l'au cunoscut, în vitejia tinereţei, şi cu adâncă durere au înmormântat sub gorunul lui Horia, de la Ţebea, ruina tristă, rătăcitoare a aceluia care fusese odinioară Avram Iancu.

Monumentul lui Ion Buteanu a fost prăvălit în valurile Crişului, în vitrige vremuri; Iancu n'a putut să mai creadă în reînvierea duhului său... Dar iată că după mai bine de o jumătate veac de atunci, — după un veac dela naşterea marelui viteaz martir, — noi credem.

Şi credinţa aceasta e toată puterea noastră; — s'o slăvim deapururea!

CONSTANŢA HODOŞ

* * *

Stârşit...

Ca o fantomă, noaptea şi-a lăsat
în aspre blocuri negre armătura
lărgind în stânca muntelui, spărtur
în care veşnicia s'a 'ncuibat...

Durerea descompusă, pe ruine
se prăbuşeşte umedă şi grea, —
în licăr cade cea din urmă stea, —
se surpă'n gol pereţi ceţoşi pe mine...

De-asupra-mi noaptea scutură pole —
— ceva se dematerializează —
adâncul stinge cea din urmă rază,
— doar hăul rîde negru, omogen...

George Silviu